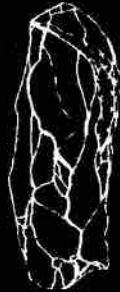

Варіабельність

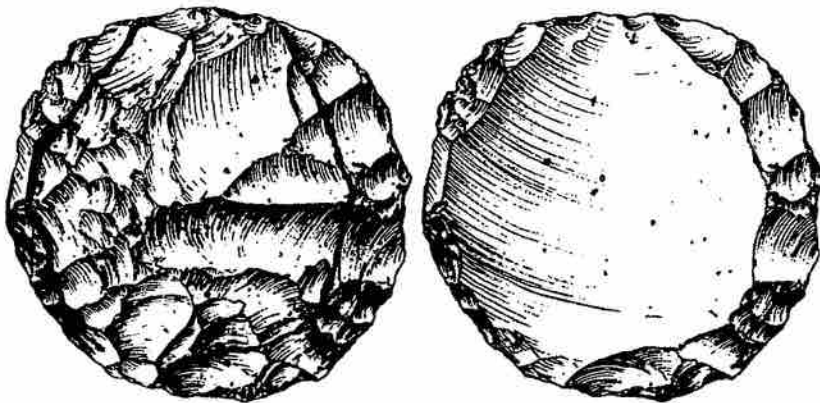
середнього палеоліту України

ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

ВАРІАБЕЛЬНІСТЬ
СЕРЕДНЬОГО
ПАЛЕОЛІТУ
УКРАЇНИ

МАТЕРІАЛИ КРУТЛОГО СТОЛУ
11-12 ЛИСТОПАДА 2002 Р.

Інститут археології
Національної Академії Наук України

Archaeology Institute
National Ukrainian Academy of Sciences

Варіабельність середнього палеоліту України
The Middle Paleolithic Variability on the Territory of Ukraine

Матеріали круглого столу
11-12 листопада 2002 р.
The proceedings of round table discussion, November, 11-12, 2002

Видавництво "Шлях"
Київ, 2003
Publishing house "SHLIAKH"
Kyiv, 2003

Редакційний колектив:
К.і.н. Л.В. Кулаковська (редактор)
О.М. Кононенко (секретар)
Д.і.н. В.Н. Станко
Д.і.н. Г.М. Буров
Д.і.н. Л.Г. Мацкевий
Д.і.н. Л.Л. Залізник
Д.і.н. В.В. Отроценко

Рецензенти: д.і.н. М.І. Гладких, д.г.н. Ж.М. Матвіїшина
Reviewers: M. Gladkih, Zh. Matviishina

Наукове видання затверджене до друку Вченою Радою інституту археології НАН України.
This volume was approved by Scientific Council of Archaeology Institute, National Ukrainian Academy of Sciences.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи ДК № 47 від 28.04.2000.
Підписано до друку 5.05.03. Формат 60x84/8. Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 28,36 Обл. вид. арк.
37,18. Тираж 500 прим.

Видавництво "Шлях".
04071, м. Київ, вул. Введенська, буд. 32, кв. 69.
Тел. (044) 417-19-00.

ЗМІСТ

Кулаковська Л.В.	
Передмова	4
Гладких М.І.	
Вступне слово на відкритті Круглого столу 11 листопада 2002 р.	5
Станко В.Н.	
Археологія та час: слід в житті	6
Кулаковська Л.В.	
Середньопалеолітичні варіації на захлді України	10
Усик В.І.	
Варіанти методу левалуа середньопалеолітичних індустрій України (за матеріалами ремонту)	32
Богуцький А., Ситник О., Дмитрук Р.	
Стратиграфія пам'яток середнього палеоліту Поділля і Прикарпаття	63
Чабай В.П.	
Крим в контексті варіабельності середнього палеоліту Східної Європи	78
Колесник О.В.	
Тафономічна варіабельність пам'яток середнього палеоліту Донбасу	106
Герасименко Н.П.	
Природная среда обитания палеолитического человека Западного Крыма и Донбасса в последнем ледниковом периоде	116
Борзіяк І.О.	
“Стинківська культура” або преоріньяк	123
Весельський А.П.	
Критерии определения кратковременности использования среднепалеолитических поселений (по материалам Крыма)	130
Демиденко Ю.Е.	
Киик-кобинский тип микокских индустрий среднего палеолита Крыма: дискретная культура “шарантоидного парамикока” или индустриальное проявление крайней степени кремнеобработки крымской микокской традиции?	140
Ситник О. С.	
Ранні левалуазькі індустрії в Україні: нижні шари Великого Глибочка I	172
Рижов С.М.	
Стоянка Малий Раковець IV на Закарпатті	191
Євтушенко О.І	
Багатошарова стоянка Карабі Тамчин: техніко-типологічна характеристика комплексу	207

С.М. РИЖОВ

СТОЯНКА МАЛИЙ РАКОВЕЦЬ IV НА ЗАКАРПАТТІ

Після відкриття у 1974 р. стратифікованої багат шарової палеолітичної стоянки Королеве, територія Закарпаття стала одним з основних регіонів по вивченню пам'яток раннього, середнього та пізнього палеоліту України.

Стоянка Малий Раковець IV розташована в Іршавському районі Закарпатської області на одному з вододільних пагорбів хребта Великого Шолеса Вигорлат-Гутинської вулканічної гряди. Саме в межах цієї гряди і розташовані основні середньопалеолітичні місцезнаходження Закарпаття.

Вигорлат-Гутинська вулканічна гряда починається на території Словаччини і проходить у південно-східному напрямку по території Закарпатської області уздовж умовної лінії Ужгород-Мукачеве-Іршава-Королеве, і далі йде на територію Румунії. В Іршавському районі Вигорлат-Гутинська гряда змінює свій напрямок із південно-східного на південний (рис. 1).

Цей вулканічний гребінь виступає важливим окремим геологічним та геоморфологічним районом на території Східних Карпат. У геологічному відношенні він поділяє територію Закарпаття на два геоморфологічних регіони – Чоп-Мукачевську та Солотвинську (Верхньотиську) западини.

Вигорлат-Гутинська гряда здебільшого складена з андезитів, андезитів-базальтів, базальтів та пірокластичних порід. Поперечні долини річок Уж, Латориці, Боржави, Тиси розчленовують хребет на окремі групи: Вигорлат (основна частина знаходиться в Словачії), Маковиця, Великий Діл (гора Бужора), Тупий (Великий Шолес), Оаш (заходить на територію Румунії) [Гофштейн, 1995].

Більшість лавових потоків Вигорлат-Гутинської гряди належать останній фазі (IV) орогенного циклу вулканічної діяльності [Малеєв 1964; Гофштейн, 1964]. Основні центри вилування магми були сконцентровані на північно-західному проміжку гряди. Вони розташовані уздовж Марморощського глибинного розлому. За калій-аргоновим і палеомагнітним методами датування геологічний вік гутинської, бужорської свити (остання фаза вулканізму Закарпаття) становить 8-15,7 млн. років тому [Зайцева, Пиотровская, 1966; Шевкопляс В.Н., Гожик П.Ф. и др., 1986].

Хребет Великий Шолес орієнтований меридіально і, має три верхівки: Гострий, Тупий і Товстий Верх (778 м). Довжина хребта 15 км, ширина від 5 до 10 км. Він складений переважно туфами, на півдні перекритими покривалом андезиту; в центральній частині туфи прорвані екструзіями ліпаритів [Малеєв, 1964]. Саме в південній і в південно-східній частині розташовані місцезнаходження Рокосового та Малиго Раковця.

S.M. RYSHOV

THE SITE OF MALYJ RAKOVETS IV IN TRANSCARPATIA

Сировинні ресурси хребта Великого Шолеса

Між верхівками гір Тупий і Товстий Верх оголюються глибові вулканічні туфи, які переважно мають вигляд фігурних бомб (кульових, сплюснених, грушоподібних), типових для вибухів так званого стромболіанського типу. Брили представлені щільним, слабопористим і шлакоподібним андезитом-базальтом. Поверхня бомб і брил сильно окислена.

Важливо відмітити, що в східній частині хребта Великий Шолес існує район відомий під назвою «Смерковий камінь». В цьому місці підіймається висока скеля, яка складена переважно з кварцитів, і має вигляд ялини (місцева назва «Смерека»). Можливо, велика кількість кварцитового матеріалу, яка зустрічається на місцезнаходженнях Рокосового і Малиго Раковця, постачалась первісними людьми саме з цього місця.

У південній частині хребта Великий Шолес покривало андезиту займає площу біля 20 км² і має потужність порядку 100 м. На захід від гори Гострої, зберігся невеликий залишок потоку андезиту, що займає площу 3 км²; потужність його біля 20 м (рис. 2) [Малеєв, 1964].

В центральній частині хребта геологами було виявлено шість площадок ліпаритових виходів (верхні шари лавових потоків). У західній частині хребта залягають ліпаритові туфи, що мають невелике поширення.

На північному схилі гори Товстий Верх ближче до центральної частини існують області виходів ліпариту, які приурочені до гідротермальних порід, що займають площу біля 0,5 км².

На думку геолога Е.Ф.Малеєва, хребет Великий Шолес представляє зруйнований полігенний стратовулкан стромболіанського й плініанського типу (рис.2). Вулканічний матеріал відкладався у водному середовищі в знижених частинах рельєфу, після чого матеріал переносився тимчасовими водними й грязьовими потоками. Діаметр основної частини вулкану був близько 10 км, а висота приблизно 2 км. Виверження лавових потоків ліпариту проходило на останніх етапах життя вулкана, коли споруда його в значній мірі була вже зруйнована [Малеєв, 1964].

До ліпаритових порід відноситься пірокластичний матеріал обсидіан, і саме він виступав головною сировиною для виготовлення знарядь праці на ранньо - та середньопалеолітичних пам'ятках хребта Великого Шолеса — Рокосово, Малий Раковець [Петрунь, 1972; Ситливий, 1987, 1989; Гладилин, Ситливий, 1990; Sitlivyj and Ryzov, 1992; Рижов, 1998, 1999].

На території хребта Великого Шолеса знайдено близько 6 виходів ліпаритів [Наседкин, 1963; Малеєв, 1964], які говорять про центри вивержень у цьому рай-

оні (рис.2). Ці виходи відносяться до верхньопліоценового періоду. Взагалі пірокластичний матеріал широко розповсюджений у межах хребта (гори Тупий і Гострий Верх, Сідло, Бичкайчин Яр) — від північної частини села Рокосове і на схід від села Великий Раковець. Перліти — вулканічне скло, яке вміщує характерні концентричні тріщини грубо сферичної форми. При ударі з перлітового скла відколюються маленькі кульки, які і називають перлинами. Вулканічне скло обсидіанового типу практично не має перлітової структури. Ця структура з'являється коли вулканічне скло має більше 1% води. Вулканічне скло, яке має високий рівень води, переходить у перлітову структуру. Остання відсутня або слабо виражена в склоподібних породах, які мають тонкоуламкову або пористу структуру. Найбільш чітко виразні перлітові тріщини в масивному склі [Наседкин, 1963: 87].

За описом В.В.Наседкіна, обсидіан із розрізу біля с.Рокосово в районі хребта Великий Шолес має чорний колір і матовий блискучий відтінок. Тонкі уламки скла не пропускають світло. Обсидіан має вкраплення, які представлені переважно залізистою роговою обманкою, гіперстеном і плагіоклазом. Під час кристалізації скла навколо вкраплеників виникають сфероліти з калінатрієвого польового шпату і крістобальту або тримітіту. Вулканічне скло з рокосовського розрізу відрізняється низькою місткістю води від 0,01 до 0,05% [там же].

Вулканічне скло темно-сірого кольору в районі гори Бикчачий Яр (біля с.Рокосово) знаходиться в радіусі куполу пізньопліоценового вулкану (рис.2). Міцність залягання вулканічного скла в цій частині від 1 до 30 м, містами воно простежується на ерозійній поверхні схилів. На схід від горловини вулкану в одному з природних розрізів серед ефузивних порід простежується темно-сіре скло обсидіанового типу. Крайова частина зони виходу шириною 0,75-0,8 м. Обсидіан матового кольору іноді просвічується по краях і має характерний раковистий злам. Вміст води знаходиться в межах від 0,01 до 0,06%. Обсидіанові конкреції вкриті інтенсивною гідратаційною коркою. В інших розрізах Великого Шолеса прошарки чисто обсидіанового скла практично відсутні. Присутні тільки обсидіаново-перлітні прошарки [Наседкин, 1963: 44-45].

Історія дослідження

Перші ранньопалеолітичні знахідки в районі хребта Великий Шолес (Іршавський та Хустський район Закарпаття) були знайдені влітку 1968 року геологом В.Ф.Петрунем на околиці села Рокосово — місцезнаходження Рокосово I та II [Петрунь, 1972].

У 1969 році на південній околиці села Малий Раковець В.Гладилін знайшов сім обсидіанових артефактів (Малий Раковець I). Після відкриття у 1974 році стоянки Королеве, паралельно з дослідженнями на ній, проходили постійні пошуки інших стратифікованих пам'яток у цьому регіоні. У 1977 році В.Гладилінін у районі села Малий Раковець було відкрито ще два місцезнаходження — Малий Раковець II (14 знахідок), Малий Раковець III (15 знахідок). У 1978 р., 1980 р.

завдяки археологічним розвідкам Закарпатської палеолітичної експедиції, проведеним В.І.Ситливім та Ю.В.Кухарчуком по трасі газопроводу "Союз", на південній околиці села Малий Раковець було відкрито ще чотири ранньопалеолітичні пункти ашело-мустьєрського матеріалу. Із семи ранньопалеолітичних пунктів тільки один був стратифікований — Малий Раковець IV [Ситливій, 1989].

У 1980, 1982 та в 1989 роках на цьому пункті були закладені шурфи, які дали стратифіковані знахідки мустьєрської доби [там же].

У 1990-1991 рр. Археологічним музеєм Інституту зоології АН України одночасно з дослідженнями ранньопалеолітичної стоянки Королеве під керівництвом В.Гладиліна проводились археологічні дослідження місцезнаходження Малий Раковець IV [Sytylyuy, Ryzhov, 1992].

У 1995 і 1997 роках експедиція кафедри археології Київського університету імені Тараса Шевченка продовжила дослідження ранньопалеолітичної пам'ятки Малий Раковець IV [Рижов, 1998, 1999].

Сировинні ресурси стоянки

Основною сировиною на даному місцезнаходженні слугував місцевий [Наседкин, 1963: 43-46; Петрунь, 1972: 92], так званий "хустський" [Biro, Dobosi, 1991: 78] обсидіан — 85.5%. Зустрічається також кварцит (6%), сланець (3%) і кремій (1.5%).

В якості сировини для виготовлення знарядь на стоянці Малий Раковець IV використовувались агломератного походження обсидіанові блоки бомбоподібної, грушоподібної й аморфної форми. Поверхня блоків була піддана процесу інтенсивного гідратаційного руйнування — глибокі пори глибиною 2-5 мм. і шириною 1-3 мм. Розміри максимального діаметру сировинних блоків, знайдених у промоїнах поблизу поселення — від 5 до 50 см.

Розколотий обсидіан різноманітного кольору: чорний, темно-сірий і світло-сірий (переважає чорний). За своєю кристалічною структурою й гомогенністю обсидіан поселення поділяється на однорідний і смугастий. Останній має перлітові вкраплення у вигляді позовжніх або поперечних смуг товщиною від 1 до 3 мм.

Середній максимальний діаметр пренуклеусів стоянки склав 7,9 см, для нуклеусів 4,8 см, для відщепів 4,4 см, для пластин 5.5 см.

Стратиграфія

Літологія нашарувань подається по північно-західній стінці квадрата В-V (рис. 4).

Горизонт 1: 0,00-0,05 м. — дерновий шар. У квадраті Б-5 дерновий шар складав 0,18 м.

Горизонт 2: 0,05-0,35 м. — світло-жовтий гумусований лесоподібний суглинок, що донизу плавно переходить у світло-бурий колір.

Горизонт 3: 0,35-1,05 м. — 1-й викопний ґрунт Малиго Раковця IV. Суглинок світло-бурого кольору, який переходить донизу у бурий та темно-червоний колір із невеликою кількістю залізо-марганцевих стяжінь. Межа переходу до наступного горизонту визначається

чергуванням клиноподібних хвиль темно-бурого та темно-коричневого кольору. На межі 3-го і 4-го літологічних горизонтів у квадраті А-5, Б-5, К-5 подекуди зустрічаються сірувато-білі лінзи лесоподібного суглинку.

Горизонт 4: 1,05-1,60 м. — II-й викопний ґрунт Малого Раковця IV. Лесоподібний суглинок, твердіший попереднього, темно-коричневого (охристо-іржавого) кольору з частими вкрапленнями залізо-марганцевих стяжінь крупних та дрібних розмірів. Клиноподібні верхівки розмиті, донизу суглинок приймає яскраво-коричневий відтінок. IV-й викопний ґрунт регіонального розрізу Закарпаття — верхи рис-вюрму.

Горизонт 5: 1,60 - 2,10 м. — Суглинок яскраво-коричневого кольору подекуди дуже щільний. Має велику кількість залізо-марганцевих стяжінь, донизу плавно переходить у малиновий колір, пронизаний пісчано-білими павутиноподібними лінзами.

Планіграфія II культурно-хронологічного комплексу

Загальна площа склала 176 м² – розкоп I (1990-1991 рр.) – 128 м², розкоп II (1995 р.) – 28 м², розкоп III (1997 р.) – 20 м² (рис.3; рис.5).

Археологічний матеріал другого комплексу залягав на глибині 0,70 - 1,40 м відносно рівня сучасної поверхні. У бік півночі простежується підняття рівня давньої поверхні і відповідно зменшення висоти залягання горизонту над рівнем сучасної поверхні. Найбільша концентрація знахідок походила з північної зони розкопу (рис. 5). На плані по лінії захід-схід чітко простежується зсув та розпорошеність матеріалу у бік півдня. У південно-західній частині на рівні залягання мустьєрського комплексу частіше зустрічаються артефакти з різним ступенем збереження поверхні порівняно з північною зоною розкопу.

Культурно-хронологічні комплекси Малого Раковця IV.

У процесі дослідження геостратиграфічної ситуації було з'ясовано, що більшість кам'яних артефактів знаходилась на межі 3-го і 4-го літологічних горизонтів (I-й та II-й викопний ґрунт Малого Раковця IV). Велика кількість виробів залягала на клиноподібних верхівках охристо-іржавого кольору.

Потужність основного мустьєрського шару у діапазоні від 10 до 20 см. У верхах і в низах цього нашарування зустрічалися знахідки, які мали відмінність у ступені збереження поверхні, тобто різницю в структурі, кольорі та глибині гідратаційної кірки.

Для виділення культурно-хронологічних комплексів, окрім геостратиграфічної фіксації, на даному місцезнаходженні використовувалась методика розчленування знахідок за ступенем збереження виробів із вулканічної сировини [Гладилин, Ситливий, 1991].

На стоянці Малий Раковець IV за ступенем збереження поверхні обсидіану виділено сім культурно-хронологічних горизонтів, які відповідають періодам ашель-мустьє-пізній палеоліт.

Виходячи зі стратиграфічного положення, II-й культурно-хронологічний комплекс Малого Раковця IV зна-

ходиться в часовому проміжку від кінця останнього інтергляціалу рис-вюрм і до вюрмського інтерстадіалу амерсфорт [Sitliviy V. and Ryzov S, 1992].

Типологія

Колекція II культурного-хронологічного комплексу налічує 3575 виробів.

Знаряддя праці (146/4%)

До знаряддя праці увійшли: скребла-ножі (34,6%), зубчасто-виймчасті (15%), атипові левалузькі вістря з ретушню (1,3%), сколи з ретушню (19,1%), невизначені (4,8%), уламки знарядь (1,3%), відбійники та ретушери (22,6%).

Більшість знарядь праці (рис.8,9) виготовлено на обсидіані (90,1%), кварциті (5,5%), сланці (2,4), кремені (2%). Відбійники та ретушери виготовлені з пісковіку, кварцевої гальки, інші — невизначені.

Довжина виробів знаходиться у діапазоні від 3 до 10,8 см., ширина від 2,7 до 7,8 см., товщина від 0,7 до 4 см. Середній розмір знарядь 6x4,4x1,8 см.

Знаряддя праці виготовлялись на примітивних (32,8%), протопризматичних (14,2%), левалузьких (0,8%), відщепак та на пластинах (0,7%). Використовувалась лускова (38%), перлинна (11,4%), східчаста (8,5%) здебільшого підпаралельна (12,8%) ретуш. Переважає ретуш на дорсальному боці (57,1%), на вентральному (15,7%).

В колекції Малого Раковця відсутні знаряддя з двобічної обробкою, але присутнє одне знаряддя праці з частково-двобічної обробкою - скребло-ніж (андезит) із спеціалізованим акомодативним елементом. Він вироблений на відщепі, має поперечне, випукле робоче лезо та східчасту ретуш на дорсальному боці (рис.9: 5). За своїм стратиграфічним положенням він знаходився у низах 3-го літологічного горизонту Малого Раковця IV, при цьому, поруч із ним знаходились обсидіанові вироби мустьєрської доби. За ступенем збереження поверхні він відповідає ашельським комплексам Королевого (5-5а?). До цього, треба зазначити, що в 3-му літологічному горизонті присутні 5 реутилізованих знахідок (3 нуклеуса, 2 відщепи). Присутність цього артефакту у мустьєрському нашаруванні, може бути пов'язане з змішанням в цьому квадраті низів II й III культурних горизонтів.

Найбільш презентовані у кам'яній колекції мустьєрського комплексу скребла-ножі (рис.8). Більшість цих виробів у профілі мають випукле (30%) та пряме (24%) робоче лезо. Ретуш, представлена у вигляді лускової (45%), перлинної (21,5%) та східчастої (15,6%). За своїм розташуванням переважає ретуш на дорсальному (63%) та на вентральному боці (17,3%). Ці вироби переважно вироблялись на відщепак (56%), іноді зустрічаються і на пластинах (7,6%).

Характерною особливістю скребел та ножів є присутність природного (22%) та навмисно виготовленого (57%) акомодативного елемента. В якості останнього дуже часто виступала широка відщепова площадка, яка в процесі виготовлення знаряддя підправлялась. Сліди такої підправки можна часто побачити на проксимально-вентральному боці відщепів.

Серед зубчато-виїмчастих (14,5%) переважає місце займають поодинокі виїмки (скобелі) на прямому дорсальному (68%) боці відщепу або уламку у вигляді лускової (52%) або східчастої (35%) ретуші

Достатньо велику групу склали сколи з ретушшю (18,5%). Порівняно з іншими групами знярядь праці, тут дещо вищий відсоток виробів на пластинах та пластинчатих відщепках (25,2%). Більшість із них має перлинну (65%) ретуш на дорсальному (34%) та вентральному (19,5%) боці.

У групі невизначених (7) виділяються два обидіанові макрозряддя. Перше презентоване дуже крупним (20x15,9x6 см.), порівняно з іншими кам'яними артефактами цього комплексу, ортогонально-крайовим відщепом з слідами використання на подовженому дорсальному боці. Цей відщеп був розколотий на дві половини ще за часів існування мустьєрського поселення на Малому Раковці IV. Відстань між ними складала 20 см. Можливе функціональне призначення цього предмету — зняряддя для рубки дерева або кістки. Друге макрозряддя — аморфний, подовжній нуклеподібний уламок (15x8,5x8,1 см.). На одному, більш вузькому боці розташована коротка за подовженістю лускова, подекуди крупна, зубчато-виїмчаста ретуш.

До знярядь праці увійшли 3 екземпляри скребків, які за розташуванням робочого краю (короткий) віднесені до цього класу. Усі вони виготовлені на масивних сколах та уламках. Мають східчасту, місцями, притуплюючу ретуш.

Відходи виробництва

До нуклеподібних було віднесено 147 (4,1%) предметів із яких: пренуклеуси — 10 (6,8%), нуклеуси — 95 (64,6%), постнуклеуси — 7 (4,7%), нуклеподібні уламки — 35 (23,8%); секція сколів — 3282 (91,8%): відщепи — 1375 (41,9%), пластини — 151 (4,6%). Скалки, лусочки та невизначені — 1756 (53,5%).

До пренуклеусів було віднесено 10 екземплярів з одним або двома зняттями. Більшість пренуклеусів характеризується подовжнім сколюванням, 4 пренуклеуси мають поперечні форми. Форма цих виробів здебільшого чотирикутна та овальна. Середні розміри пренуклеусів 6,7x5,5x3 см.

В кам'яній колекції присутні 95 нуклеусів (рис.6,7), серед яких виділяються такі відділи: примітивні - 17/17,9%, протопризматичні - 46/48,4%, левалузькі - 14/14,7% (з одним великим, останнім, негативом зняття), невизначені - 18/18,9%.

До відділу примітивних було віднесено такі групи нуклеусів: радіальні - 12, безсистемні - 5. Серед радіальних нуклеусів виділяється тип радіально-поперечно-сколювання - 6. Ударні площадки цих нуклеусів грубопідправлені. У групі радіальних переважає чотирикутна та підтрикутна форма. За виключенням одного дископодібного нуклеуса, всі інші - однобічні. Середні розміри 4,8x5,8x2,6 см.

За кількістю та розмаїттям переважає місце серед усіх нуклеподібних займають протопризматичні нуклеуси. Вони презентовані такими групами: ортогональні - 14, подовжні - 3, поперечні - 11, біпоперечні -

9, біподовжні - 5, перехресні - 1, безсистемні - 1, невизначені - 2.

Домінуюче місце у групі ортогональних займають нуклеуси, які мають 3-4 негативи зняття на довгій стороні нуклеуса і, як правило, один-два негативи на короткій стороні. Більша частина ортогональних нуклеусів виготовлена на уламках, які мають підпрямокутну форму. Практично, всі ортогональні нуклеуси мають грубопідправлені ударні площадки. Середні розміри 5,4x5,2x3 см.

Подовжні, поперечні, біподовжні, біпоперечні характеризуються чергуванням природних та грубопідправлених площадок. Біпоперечні нуклеуси інколи мають тонкопідправлену площадку. Більшість цих нуклеусів має чотирикутну, підпрямокутну та овальну форму. Нуклеусів цієї групи виконані на уламках — 60%, на відщепках — 20%, інші, невизначені. Середні пропорційні розміри подовжніх — 6,3x4,5x2,9 см., біподовжніх — 6,1x4,9x2,9 см., поперечних — 4,35x5,6x2,5 см., біпоперечних — 4x5,1x2,5 см.

В колекції протопризматичних присутній один нуклеус перехресного сколювання з грубопідправленою площадкою, виконаний на уламку овальної форми. Розміри 5,5x5,4x3,7 см.

Левалузькі нуклеуси презентовані 14 примірниками. Переважає місце займають нуклеуси радіально-поперечно-сколювання — 9 (“роковський” тип). Робоча поверхня цих нуклеусів оформлювалась одним-двома зняттями по боках. Всі ці нуклеуси мають один найбільший за площиною негатив зняття на робочій поверхні. Площини таких нуклеусів грубопідправлені. Серед цих нуклеусів немає так званих «черепхоподібних» і тому, можливо, ці нуклеуси представляють звичайні радіальні екземпляри.

Серед нуклеусів виділено два нуклеуси типу “комбева” із частковим ремонтажем.

Домінуюче положення серед нуклеусів займають поперечні форми. Така тенденція чітко простежується на більшості ранньопалеолітичних пам'яток хребта Великий Шолес (Рокосово, Малий Раковець). Середні розміри левалузьких нуклеусів 5,4x5,7x2,6 см.

Найбільш чисельний клас серед усіх кам'яних артефактів склали *відщепи* - 1377/38,5%. До класу відщепів увійшли такі відділи: примітивні - 686/49,8%, протопризматичні - 542/39,3%, левалузькі - 149/10,8%.

Відділ примітивних склали групи: первинні - 155, радіальні - 151, радіально-крайові - 58, безсистемні - 104, безсистемно-крайові - 178, дорсально-гладкі - 40. Коефіцієнт масивності для цього відділу склав - 35,5%, коефіцієнт подовженості - 106,3%.

До протопризматичних увійшли групи: подовжньо-крайові - 171, подовжні - 215, біподовжні - 24, біподовжньо-крайові - 15, ортогональні - 44, ортогонально-крайові - 39, конвергентні - 17, реберчаті - 10. Порівняно з примітивними, протопризматичні відщепи мають більш високий коефіцієнт подовженості - 114% (коефіцієнт масивності - 35,5%). Але при цьому необхідно зазначити, що група ортогональних має відносно низький показник подовженості - 99%.

Левалузькі відщепи склали велику групу із 149 предметів (рис. 10, 11), серед яких виділяються левалузькі вістря - 7. Порівняно з "класичними" левалузькими вістрями вони мають атиповий вигляд. Один левалузький відщеп має фасетовану площадку типу "Сарау де гандарме". Характерна риса більшості левалузьких відщепів - присутність широкої нефасетованої двогранної або багатогранної відбивної площадки. Серед відщепів другого культурно-хронологічного комплексу група левалузьких має найнижчий коефіцієнт масивності - 29,2%, коефіцієнт подовженості - 105%.

В колекції II-го культурно-хронологічного комплексу присутні пластини - 151. Примітивні - 24/15,8%: первинні - 10, безсистемно-крайові - 5, дорсально-гладкі - 2, безсистемні - 6, радіально-крайові - 1. Протопризматичні - 127/84,1%: повздовжні - 69, повздовжньо-крайові - 42, біповздовжньо-крайові - 3, ортогональні - 5, ортогонально-крайові - 1, реберчаті - 3, невизначені - 4. Середній показник масивності для примітивних пластин - 20,6%, для протопризматичних - 25,3%. Коефіцієнт подовженості для примітивних - 238%, для протопризматичних - 208%. За цими показниками видно, що примітивні пластини більш подовжні та менш масивні, ніж протопризматичні.

Індекс протопризматичної техніки у другому культурно-хронологічному комплексі склав — 42,8%. Індекс примітивної техніки - 47%. Індекс левалузької техніки (IL) — 9,1%, Iam — 7,5%, IFlarge — 33%, IFst — 3,5%.

На межі I-го і II-го викопних ґрунтів Малий Раковець IV було знайдено два предмети з пісковика, на яких помітні сліди навмисного пошкодження у вигляді вибоїн: один предмет має дві симетричні вибоїни, другий - чотири. Розміри першого — 14x8,5x6,1 см., другого — 16,2x11,3x6,7 см. Ці предмети були знайдені у квадраті А-V, в низах 2-го культурно-хронологічного комплексу. Можливе функціональне призначення цих виробів — засіб для розколювання каменю.

ЛІТЕРАТУРА

- Гладилин В.Н., Ситливый В.И. Ашель Центральной Европы. - Киев: Наукова Думка, 1990. - С. 23-24.
- Гофштейн И.Д. Геоморфологический очерк Украинских Карпат. - К: Наукова Думка, 1995.
- Гофштейн И.Д. Неотектоника Карпат. - Киев: Изд-во АН УССР, 1964. - 257 с.
- Зайцева В.Н., Пиотровская Т.Ю. Этапы неотектонического развития Закарпатского прогиба // Очерки по геологии Советских Карпат. М: МГУ. - 1966. - С.152-163.
- Малеев Е.Ф. Неогеновый вулканизм Закарпатья. - Москва: Наука, 1964. - 250 с.
- Наседкин В.В. Водосодержащие вулканические стекла кислого состава и генезис их изменения // Труды Института Геологии - Вып. 98. Москва. - 1963. - 345 с.
- Петрунь В.Ф. Левалузские мастерские обсидиановых орудий Закарпатья и проблемы сырья // Мат-лы 13-ой конференции. Ин-т Археологии АН УССР. - Киев. - 1972. - С. 86-92.
- Рижов С.М. Мустьерська обсидіанова стоянка М.Раковець IV на Закарпатті // Археологія. - №4. - 1998 р. С.91-107.

Висновки

Геологічна будова вулканічної Вигорлат-Гутинської гряди та наявність ранньої й середньопалеолітичних пам'яток на території Чоп-Мукачевської западини вказує на достатню сировинну базу для мешкання тут палеолітичних людей протягом льодовикових і міжльодовикових періодів.

Значна кількість вулканічної сировини була передумовою для появи багатошарових пам'яток типу Королеве, Рокосове та Малий Раковець, що дозволяло використовувати цей регіон для постійного мешкання за часи палеоліту.

Крім того, в районі хребта Великий Шолес у четвертій (останній) орогенній фазі вулканізму Закарпаття діяли стратовулкани, кратери яких, в подальшому, могли слугувати водоймищами. Такі еконіши, в залежності від сезону, могли бути осередками розповсюдження рослинного та тваринного світу, а відсіль і місцем проживання для палеолітичної людини.

За своїми техніко-типологічними характеристиками другий комплекс Малий Раковець IV належить до індустрій типу мустьє звичайне з невеликою кількістю зубчастих знарядь. Серед знарядь праці переважають різноманітні прості скребла-ножі з природною або навмиснозробленою площадкою для тримання в руці. Час від часу, акомодативним елементом виступала багатогранна площадка відщепу.

З технологічної точки зору, у другому культурно-хронологічному комплексі Малий Раковець IV переважала радіальна техніка розщеплення (рис. 12) (Рижов, 1999). Наявність типологічно виділених левалузьких форм, говорить про можливість використання цієї техніки, але не в значній мірі. Скоріше за все, ці форми були отримані в результаті оформлення робочої поверхні радіальних нуклеусів.

Найближчі аналогії II-го культурно-хронологічного комплексу Малий Раковець IV можливо знайдуть свій прояв в середньопалеолітичних шарах II-го або II в комплексу Королевого.

Рижов С.М. Некоторые аспекты обработки камня на мустьерской стоянке М.Раковец IV в Закарпатье // Vita Antiqua. - 1999. - №1 - С.3-17.

Ситливый В.И. Малий Раковець — новый раннепалеолитический памятник в Закарпатье // Археологические открытия 1985. - Москва. - 1987. - С. 412.

Ситливый В.И. Раннепалеолитические комплексы Малий Раковца в Закарпатье // Четвертичный период. Палеонтология и археология. - Кишинев. - 1989. - С.146-153.

Шовкоплас В.Н., Гожик П.Ф., Христофорова Т.Ф. и др. Антропогеновые отложения Украины. - Киев: Наукова думка, 1986. — 152 с.

Biro K.T., Dobosi V.T. Lithotheca comparative raw material collection of the Hungarian National Museum. - Budapest. 1991. 285 p.

Sitlivy V. and Ryzov S. The late middle palaeolithic of Malyj Rakovets IV in Transcarpathia // Archaeologisches Korrespondenzblatt 22. Mainz: Verlag des Rumisch-Germanischen Zentralmuseums. - 1992. - P. 301-314.

S.M. RYSHOV
THE SITE OF MALYJ RAKOVETS IV IN TRANSCARPATHIA

Malyj Rakovets IV, complex II is situated on the palaeosol II of MR IV was correlated with soil IV of Transcarpathia region (Eem or Riss-Wurm + Amersfoort)

Complex II is characterized by Mousterian forms with prevailing simple side-scrapers and knives, moderate level of denticulates and notches. The specific character of the complex is given by Levallois points with broad base, some partly bifacial and stepped retouched knives and side-scrapers with backed accommodation. As to the technical-typological characteristics high level of parallel technique, presence of Levallois points, appearance of crested blades — typical for all stages of Lower and Middle Palaeolithic of Transcarpathia. Complex II can be identified as Late Middle Palaeolithic.

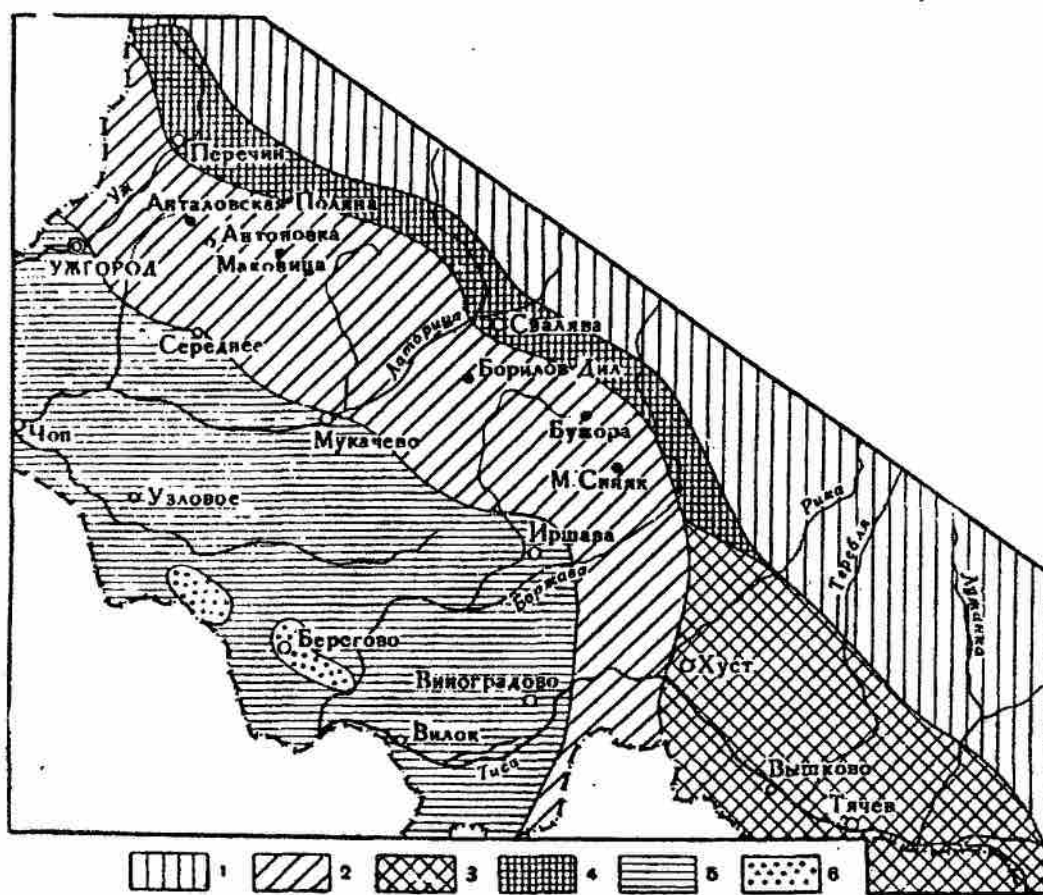
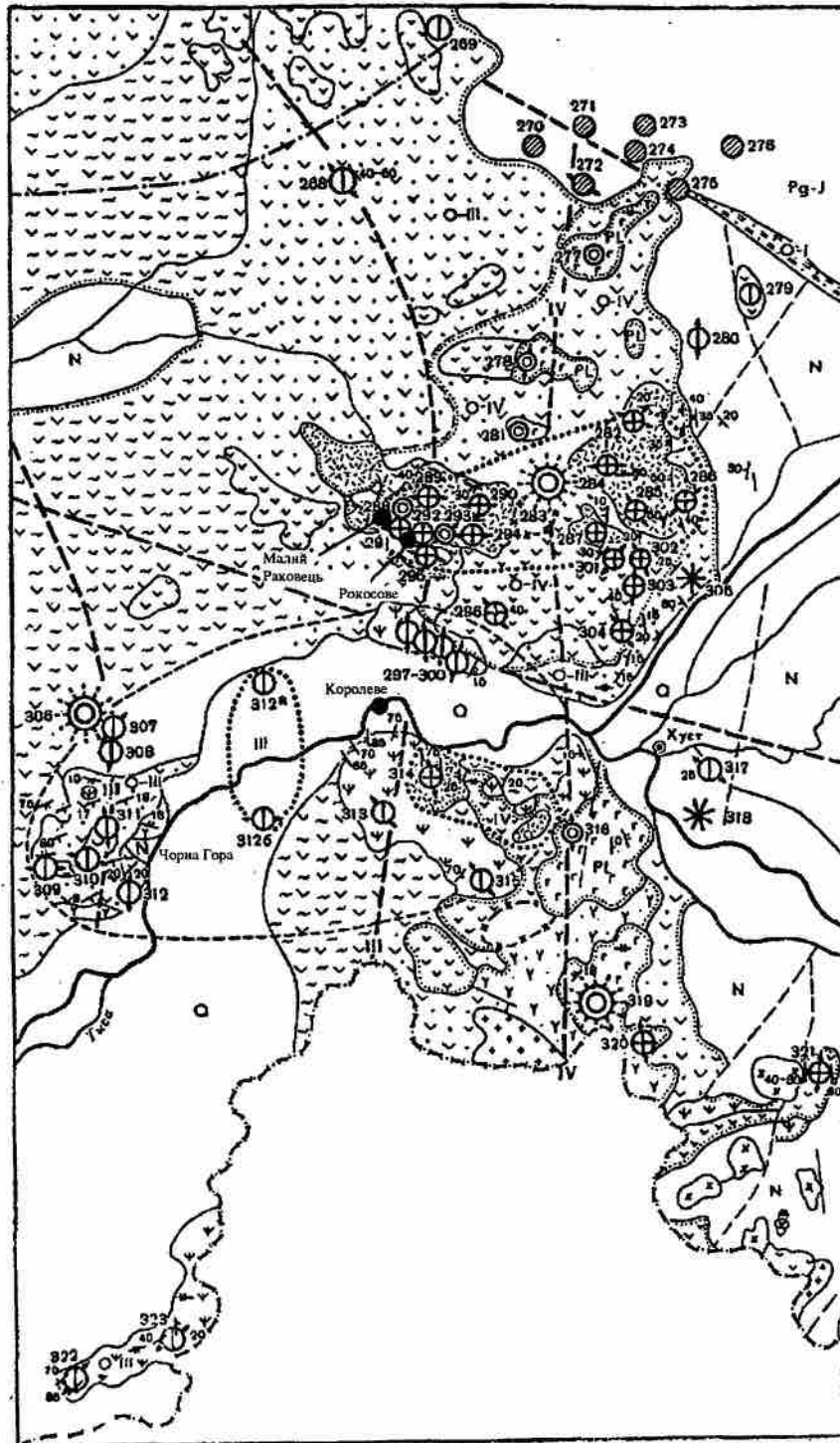

Рис. 1. Геоморфологічна схема Закарпаття (за Малесвим, 1964):

1. Відроги Полонського хребта.
2. Вигорлат-Гутинська гряда.
3. Солотвинська котловина.
4. Завигорлатська поздовжня долина.
5. Чоп-Мукачевська рівнина.
6. Берегівське та Косино-Беганське підняття.

○I - ○IV	Вулканогенні формування I - IV орогенної фази		Дацитові породи
	Центри стратовулканів		Туфогенно-осадочні породи
	Моногенні вулкани		андезито-дацтовий склад порід
	Можливі центри вулканів		андезитові породи
	Купола, штоки, дайки центрів ерупції I, III, IV орогенної фази		діоритові породи
	передбачувані контури магматичних осередків з магмою середньокислого складу		діоритові породи
	передбачувані контури магматичних осередків з магмою кислого складу		Палеолітичні місцезнаходження

Рис. 2. Схема розташування вулканів хребта Великий Шолес.

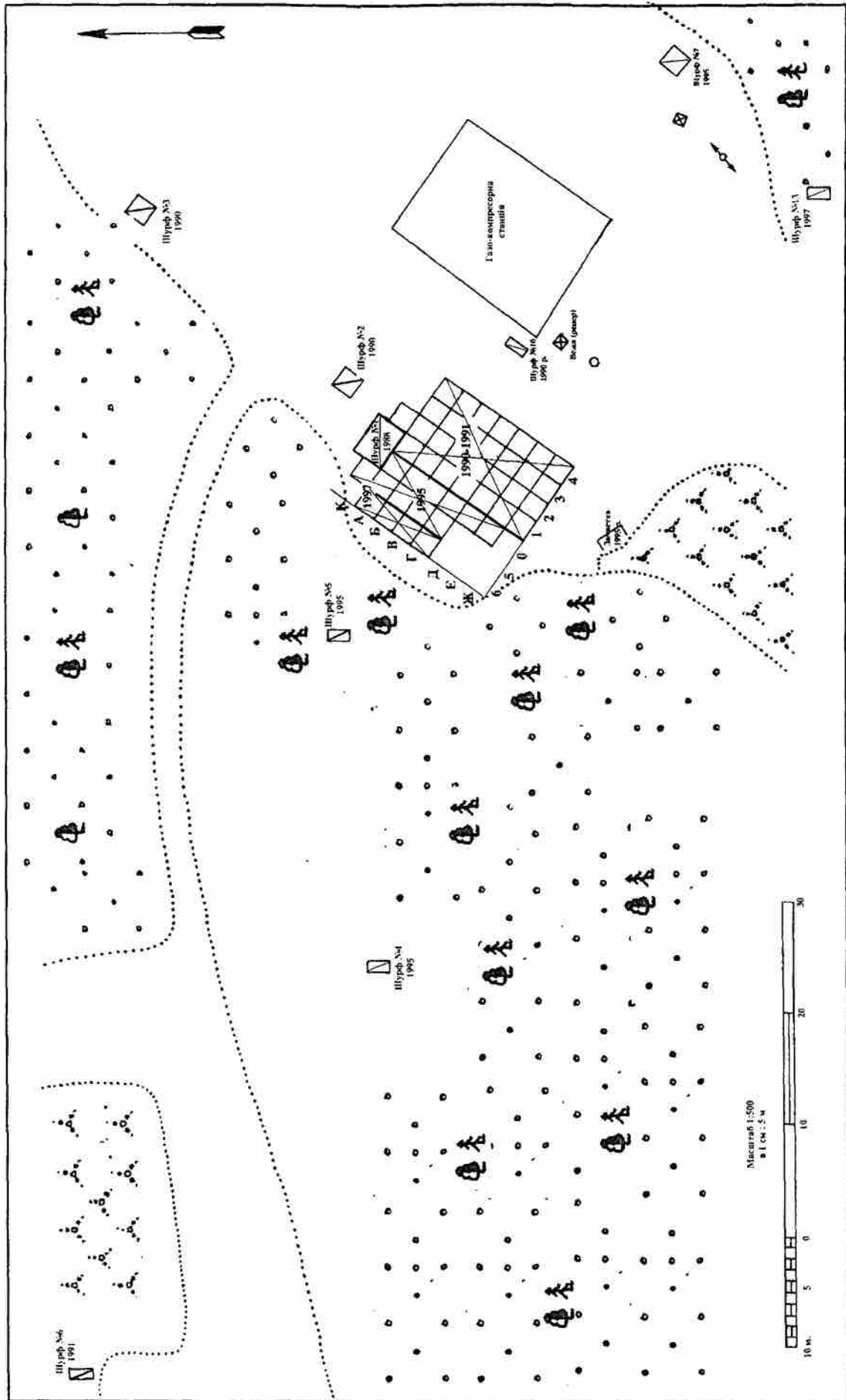
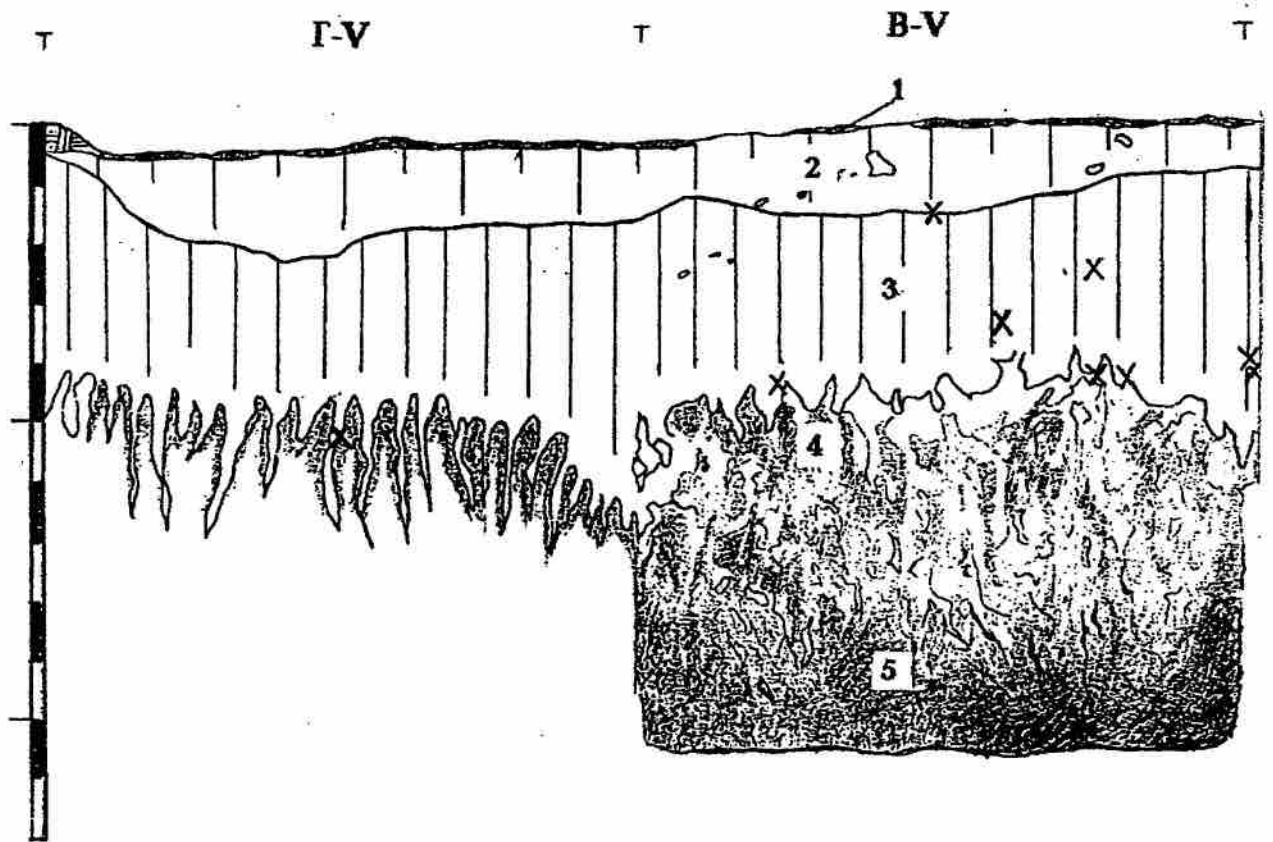

Рис. 3. Топографічний план розкопок палеолітичної стоянки Малий Раковець ІV. 1990-1991 – розкоп 1; 1995 – розкоп 2; 1997 – розкоп 3.

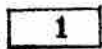

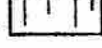
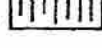
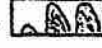

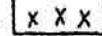
1. - літологічні горизонти
2. - дерновий шар
3. - світло-жовтий гумусований лесоподібний суглинок
4. - лесоподібний суглинок світло-бурого кольору -
- I-й викопний ґрунт Малиго Раковця IV
5. - лесоподібний суглинок охристо-іржавого кольору -
- II-й викопний ґрунт Малиго Раковця IV
6. - лесоподібний суглинок ярко-коричневого кольору
7. - знахідки II-го культурно-хронологічного горизонту

Рис. 4. Стратиграфічний розріз західної стінки розкопу стоянки Малий Раковець IV.

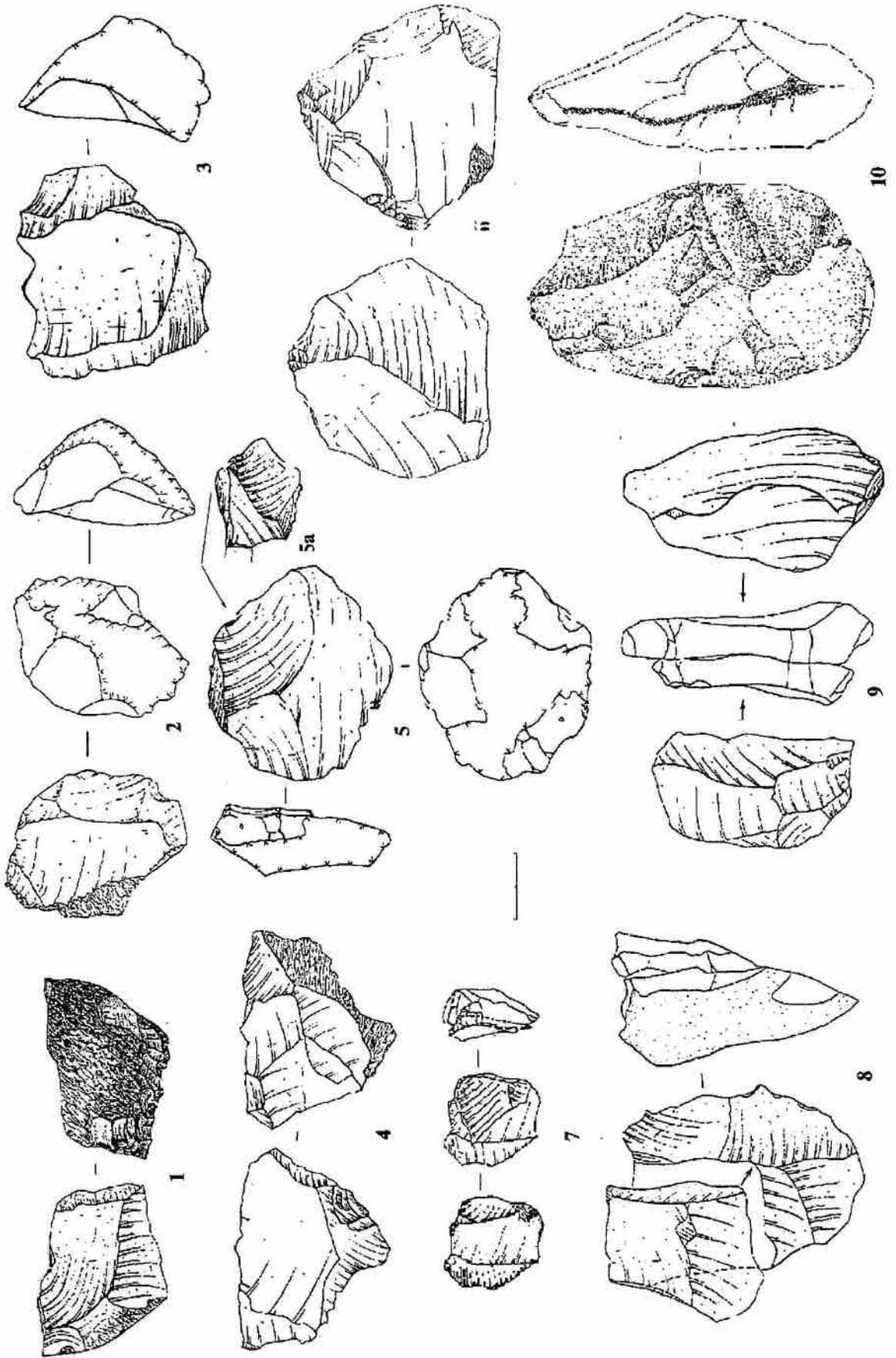

Рис. 6. Нуклеуси другого культурно-хронологічного комплексу Малиго Раковця IV.

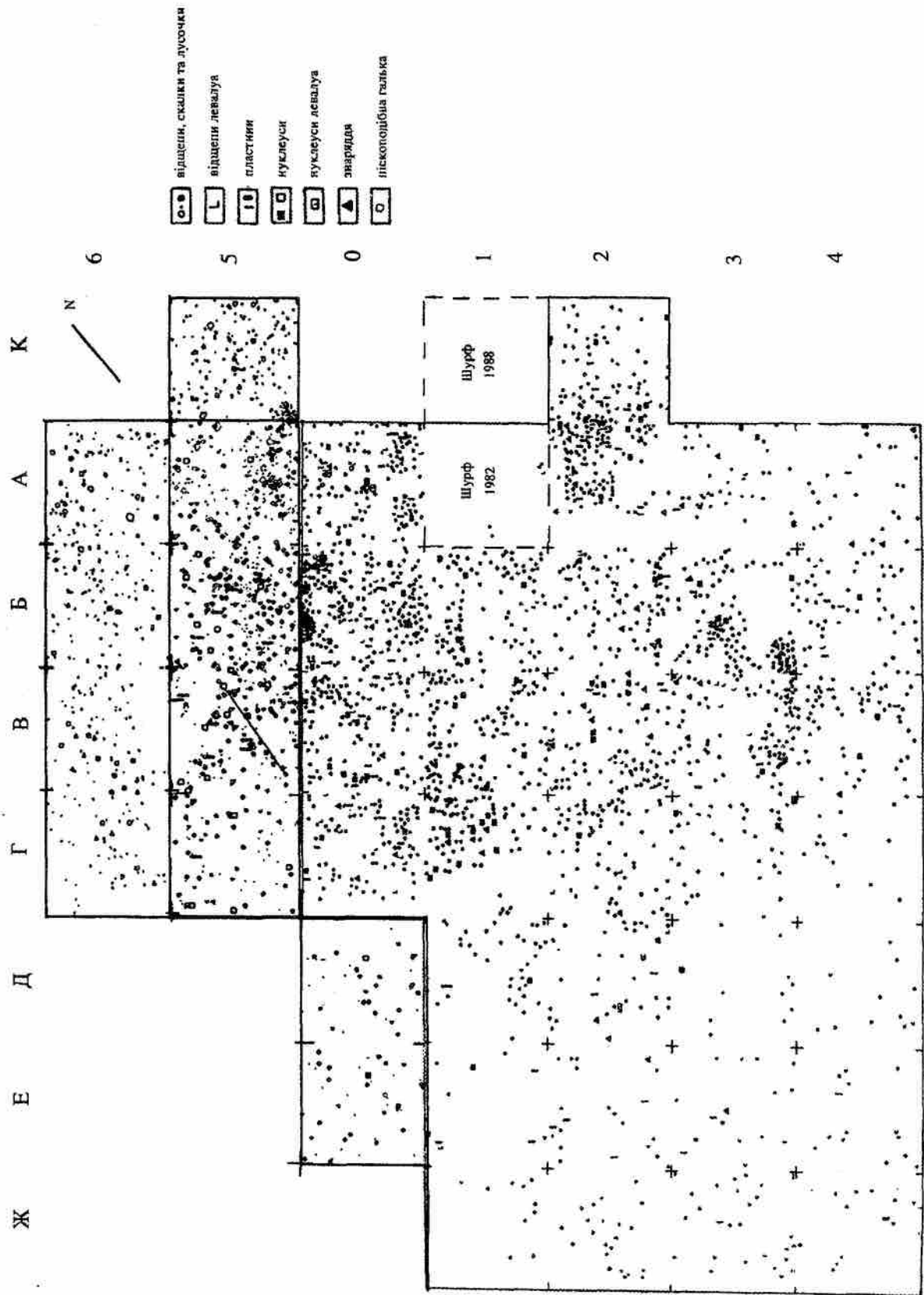

Рис. 5. Загальний планиграфічний план другого культурно-хронологічного комплексу Мало Раковця ІV.

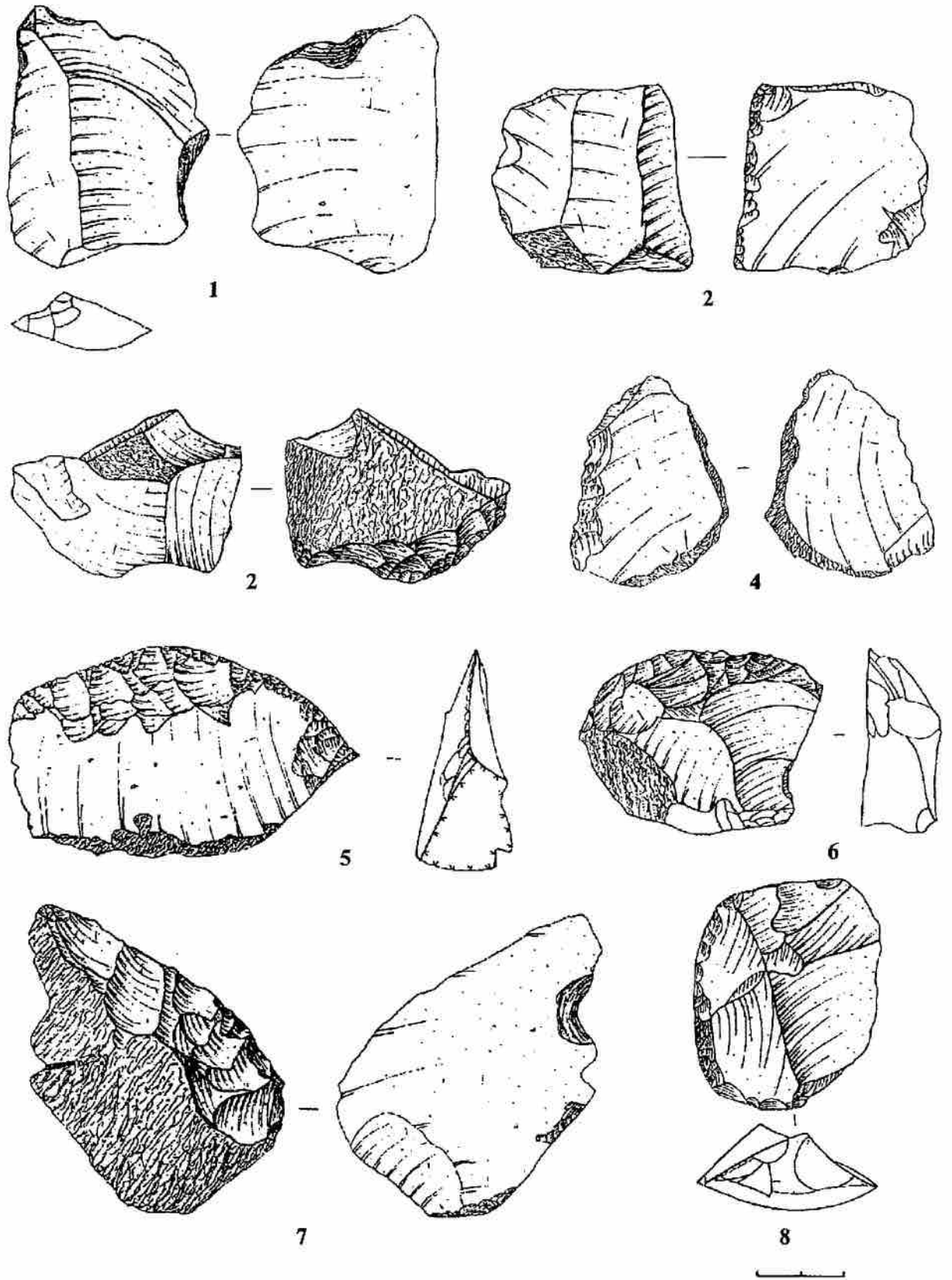

Рис. 8.
Обсідіанові знаряддя праці другого культурно-хронологічного комплексу поселення Малий Раковець IV.

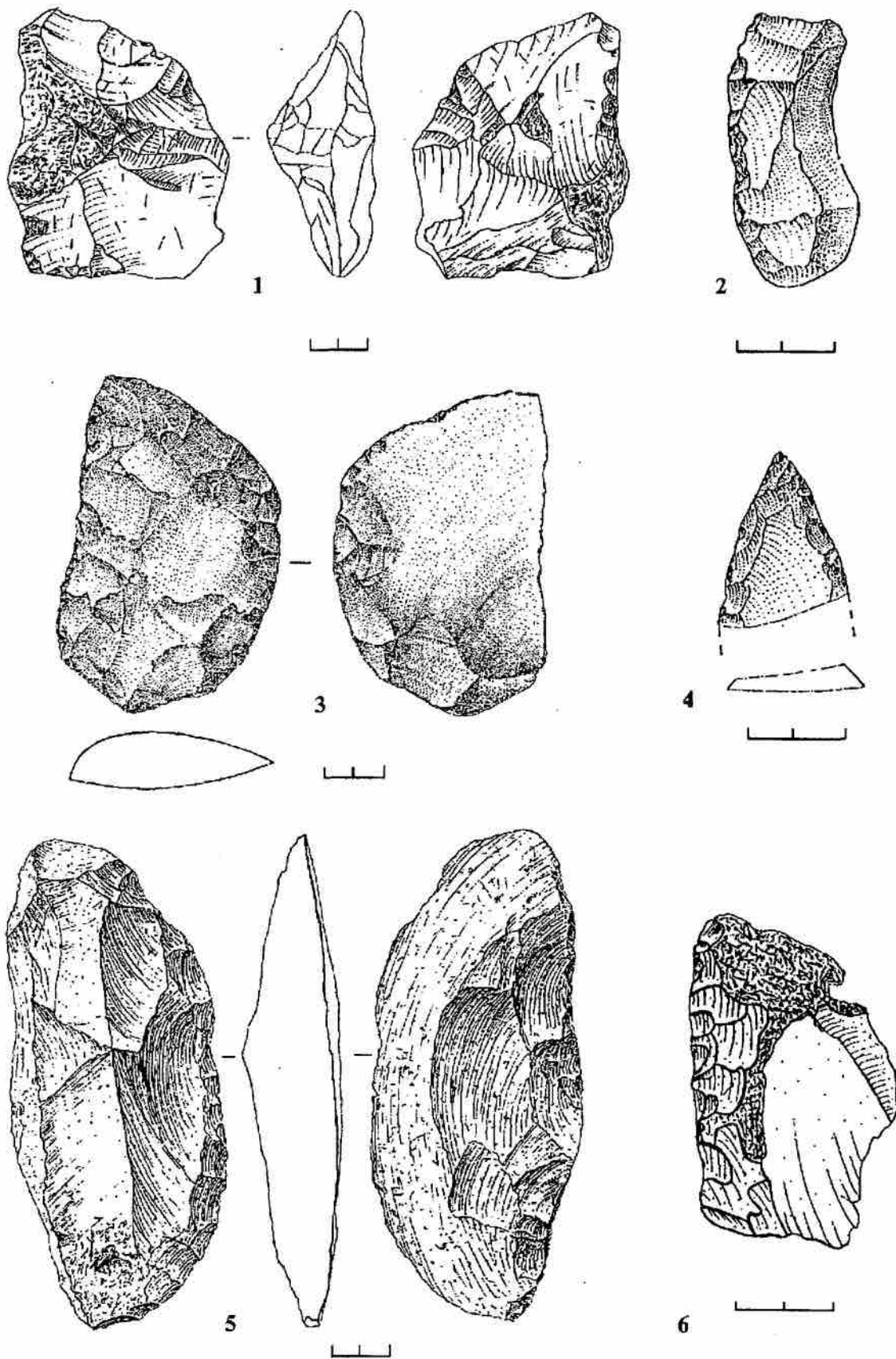

Рис. 9. Знаряддя праці другого культурно-хронологічного комплексу поселення Малий Раковець IV.

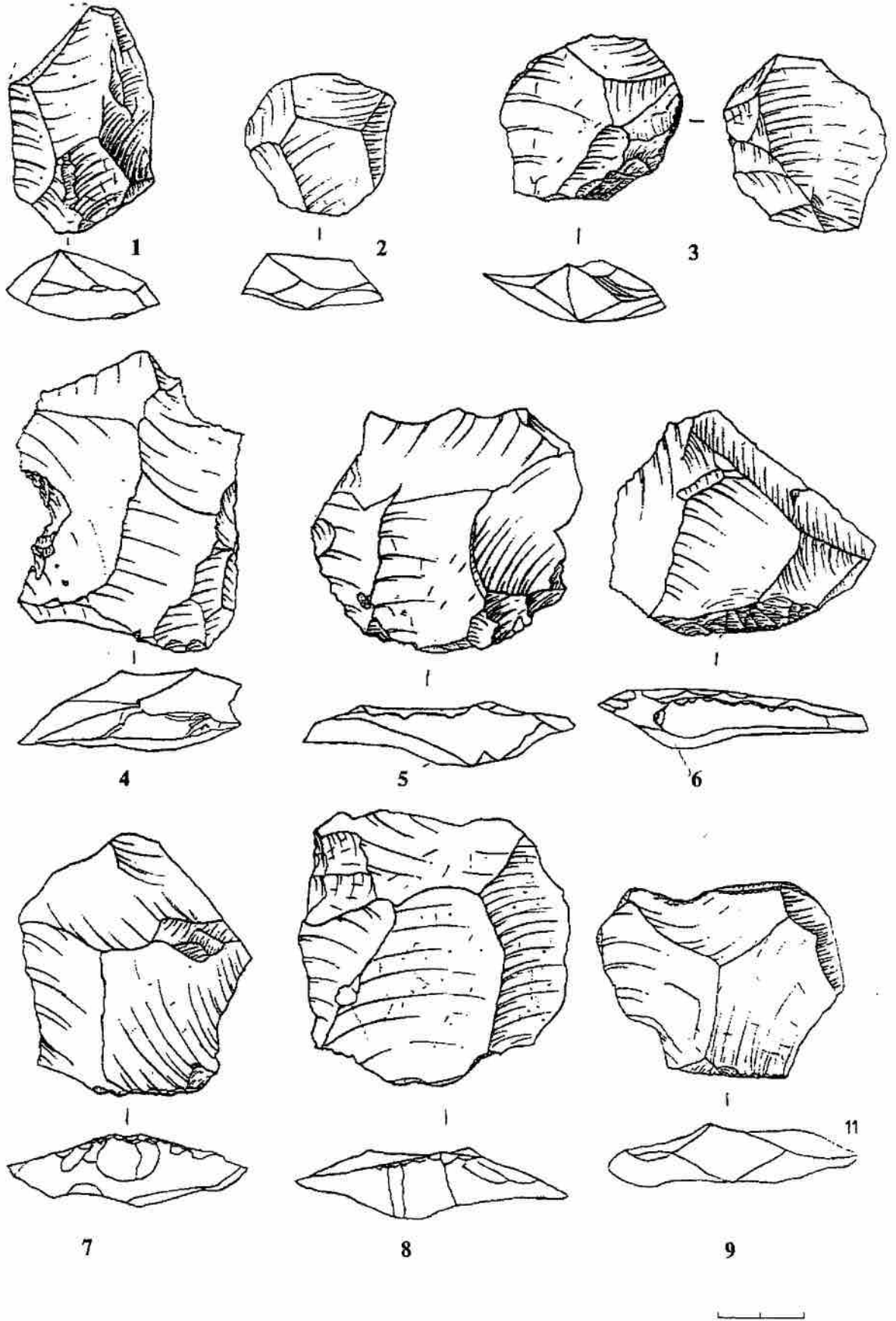

Рис. 10. Відщепи другого культурно-хронологічного комплексу поселення Малий Раковець IV.

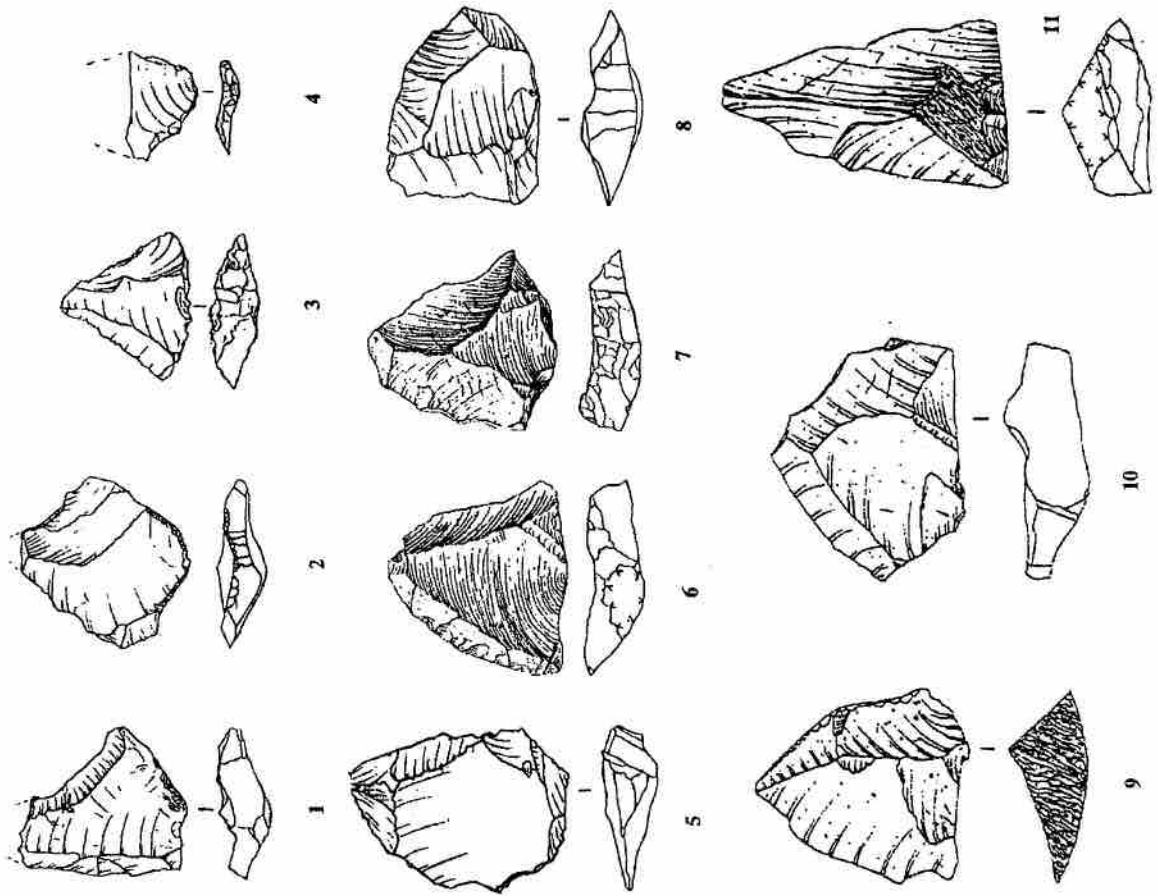

Рис. 11. Левадузські вироби з поселення Малий Раковець IV.

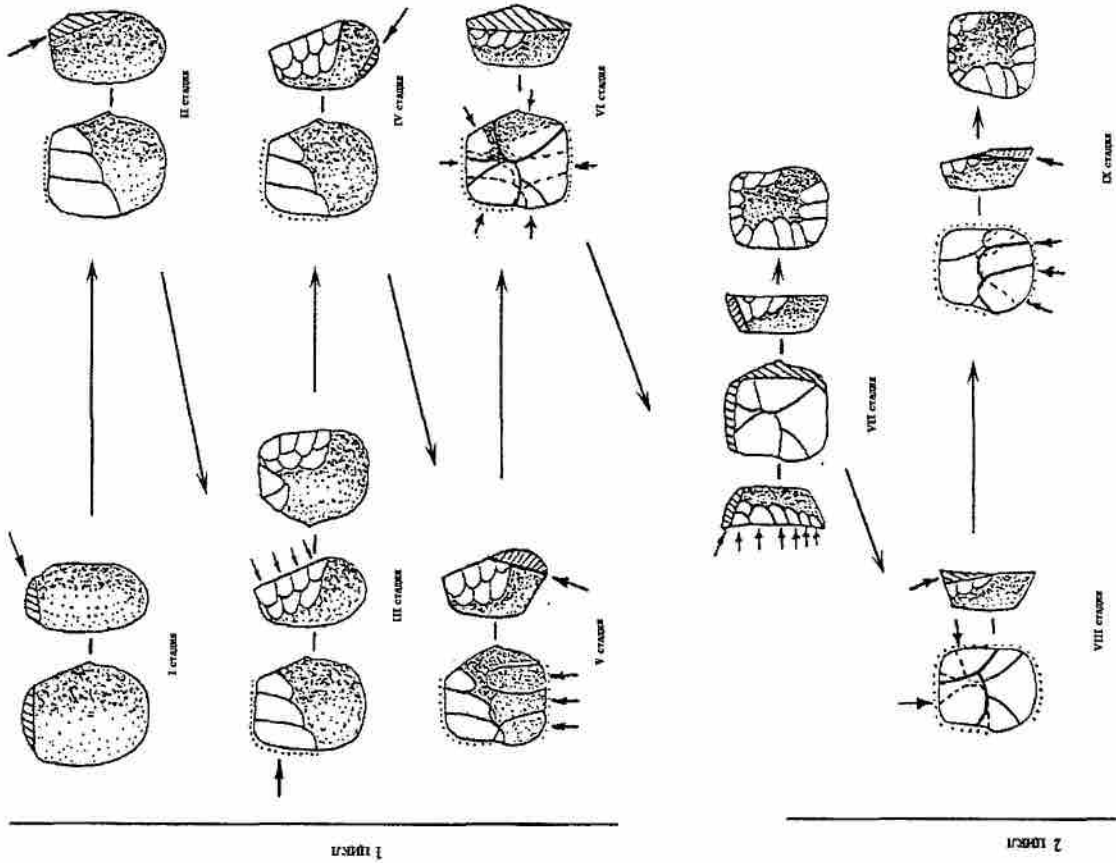

Рис. 12. Стратегічна модель обробки нуклеусів на стоянці Малий Раковець IV (другий культурно-хронологічний комплекс).